

TABERÎ TEFSİRİNDE BELAĞÎ ÜSLUPLAR (İSTİFHÂM, NİDÂ, TAKDİM, TEHİR, İTNÂB VE İCÂZ)

CÜNEYT MARAL^a

Öz

Tâberistan'ın (Diğer adı Mâzenderân) Âmûl şehrinde (224/838) yılında doğan Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr el-Âmûlî b. Gâlib et-Taberî (ö. 310/923), seksen küsür yıllık ömründe İslam ilimleri alanında önemli eserlere imza atmıştır. Bu eserlerden "Taberî Tefsiri" diye şöhret bulan Câmîü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân adlı tefsir, sonraki dönemlerde yazılan tefsirlerin çoğuna kaynaklık etmiştir. Bu tefsir genel olarak rivayet tefsiri diye nitelendirilmiştir. Ancak Taberî tefsirinde, dilbilimsel tefsir geleneğine ait nahiv, sarf ve belagat alanına yönelik bilgiler de bulunmaktadır. Bu da söz konusu tefsirde dilbiliminin de ön planda olduğunu göstermektedir. Bu makalede tefsirin dilbilim kategorisinde değerlendirilen ve Kur'ân'ın eşsiz yönüne bakan belagî üsluplarının Taberî tefsirine yansımaları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Taberî, Belagat, İstifhâm, Nidâ, Takdîm, Tehir, İtnâb, İcâz.

RHETORIC STYLES IN TABARI COMMENTARY (ASKANCE, INTERJECTION, PRESENTATION, DELAY, EUPHUISM, LACONIC)

Abstract

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr el-Âmûlî b. Gâlib et-Taberî, born in the city of Amur in Tabaristan (also known as Mazenderan) in the year of 224/838, has made significant works in the field of Islamic sciences during his nearly eighty years of life (death 310/923). Câmîü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, which is known as "Tabari Commentary" of these works, has been the source of many commentaries written in later periods. This commentary is generally described as "narrative commentary". However, in Tabari commentary, there is information about syntax, grammar and rhetoric field belongs to the detailed-inductive method. This shows that, in this commentary acumen (detailed-inductive method) is in the foreground. In this article, reflection of the rhetoric styles, which is known as detailed-inductive category of commentary and which shows the unique aspects of Koran, to Tabari Commentary will be explained.

Key Words: Commentary, Tabari, Rhetoric, Askance, Interjection, Presentation, Delay, Euphuism, Laconic.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
(cuneytmaral21@gmail.com)

Giriş

İslâm âlimleri, Kur'ân'ın üslubunu, onun mucizevi yönü olarak değerlendirmişlerdir. Onlar, bu konuda "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."¹ ayetiyle istishâd etmişlerdir. Tâberi de bu gerçeği şu şekilde ifade etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) Kur'ân ile hatiplerin beliğ, şairlerin fasîh olduğu bir dönemde hitabet ve belâgat alanında en yüksek seviyede olan insanlara meydan okuyup, onların uykularını kaçırmıştır."² Yine Taberî, Kur'ân'ın zahrinin ve manasının Arapların kelamıyla uyduğuna dolayısıyla bu dilde bulunan istifhâm, nidâ, icâz, itnâb, taktîm ve te'hîr gibi belağî üslupların da Kur'ân'da mevcut olduğunu ifade etmiştir.³ Bu doğrultuda, bu makalede Taberî perspektifinden bu üslupların *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde işlenmesi ele alınacaktır.

1. Belağî Üsluplar

Arap Dilbiliminde önemli yeri olan belağî üsluplar belâgat ilminin "Me'ânî" bölümünde ele alınmaktadır. "Me'ânî", "Arapça sözcüklerin kendisi ile muktezayı hale (bağlama) uymasını sağlayan durumların bilinmesine yarayan ilim" olarak tanımlanmıştır.⁴ Kelamın akıcı ve etkileyici olmasını sağlayan "Me'ânî" ilmi, sözün hatadan arınmasına vesile olur. Bu ilim, cümle, cümlenin öğelerinin sıralanışını ve söylenenin muhatapta oluşturduğu etkiyi konu edinen bilim dalıdır. Me'ânî bağlamında cümle "haberî" ve "inşâî" olmak üzere ikiye ayrılır. Hâberî cümle, ifade edilen yargının doğru ve yanlışlığının ihtimal dâhilinde olduğu, hüküm bildiren cümleler şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir deyişle, söylene de söylenmese de dış dünyada bir karşılığı bulunan cümleler bu kapsama girmektedir.⁵ Bilgi elde etme amacıyla kullanılan ve talep anlamını barındıran cümleler ise inşâî cümle ismiyle nitelendirilmiştir.⁶ Daha önce mevcut olmadığı için doğruluğu veya yanlışlığı söz konusu olmayan inşâî cümleler, istifhâm ve nidâ gibi üslupları konu edinmiştir.⁷ Taktîm, te'hîr, itnâb ve icâz gibi yöntemler ise muktezayı hal çerçevesinde me'ânî ilmine dâhil edilmiştir.⁸

¹ el-İsrâ, 17/88.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kurân*, (thk.) Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000, c. I, s. 10.

³ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, c. I, s. 12.

⁴ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk.) Nâim Zerzur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1407/1987, s. 151.

⁵ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa el-Haşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, (thk.) Yûsuf es-Semilî, el-Meketbetu'l-Asriye, Beyrut. Tsz.s. 55.

⁶ Fâdil Hasan Abbâs, *el-Belâgâtu Fununuha ve Efnânuhâ*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997, s. 101.

⁷ Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzanî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, Mektebetu'l-Buşrâ, Pakistan, 1431/2010, c. I, s. 388.

⁸ el-Haşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 157-131-201.

1.1. İstifhâm ve Nidâ

(استفهام) Sözcüğü sözlükte, bir şeyi anlama isteğinde bulunmak, başkasından kendisine anlatmasını istemek, anlamak için soru sormak, şeklinde açıklanmıştır.⁹ Mezîd fiilin masdarı olan bu sözcüğün sülâsı kalıbındaki (فهم) masdarı bir şeyi akletmek, bilmek, hızlı kavramak¹⁰ ve kalb ile sezme anlamlarında kullanılmıştır.¹¹ Terimsel alanda ise (استفهام), “mütekellimin bilgi sahibi olmadığı bir konuda muhataptan bilgi talep etmesi veya ondan bir şeyin suretinin zihnine yerleştirmesini istemesi” şeklinde tanımlanmıştır.¹² Ayrıca istifhâmı, kişinin kendisinde bulunmayan bir haberi öğrenme talebinden hareketle istihbâr diye niteleyenler de olmuştur. Bunun aksini savunanlar ise, istihbarı bir konu hakkında sorulan ilk soru olarak değerlendirirken, istifhâmı verilen cevabın yetersiz olması durumunda soruların tekrar etmesi diye değerlendirmişlerdir.¹³

Arap dilinde cümleye istifham havasını vermek için çeşitli edatlar kullanılmaktadır. Dilbilimciler istifhâm edatlarını şu şekilde sıralamışlardır: (انى, ايان, اين, متى, ما, من, هل, ا), (اى, كم, كيف).¹⁴ Mantıkçılar bir hükmün onaylanması anlamına gelen “tasdikin” öğrenilmesi için bu edatlardan (ا) ve (هل)’i kullanırlarken, zihinde oluşan birden fazla hükümden doğru olanın belirlenmesi anlamındaki “tasavvurun” tespitinde diğer edatları kullanmışlardır.¹⁵ Nahivciler ise bu edatları harf ve isim olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Onlar bu edatlardan (كم, كيف, انى, ايان, اين, متى, ما, من) ve (اى)’yu isim olarak değerlendirirken (ا) ile (هل)’i harf olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶ Bunlara ek olarak belâğat alanıyla meşgul olanlar, istifhâm edatlarının aslî manalarının yanında mecâzî manalar da kazandıklarını ifade etmişlerdir. Bu edatların cümleye soru anlamı yerine olumsuzluk anlamı kazandırması (الاستفهام للنفي) nefiy istifhâmı diye nitelendirilmiştir. Sorulan şeyin örfen veya şer’an hoş karşılanmayan bir durum olması, (الاستفهام الإنكاري) inkâr istifhâmı olarak isimlendirilmiştir. Bunların yanında bahsi geçen edatlar, buldukları cümlelere (التعجب) “hayret etmek/şaşmak”,

⁹ Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezak el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhir'l-Kâmus*, (thk.) Komisyon, Dâru'l-Hidâye, Lübnan, Tsz., c. XXIII, s. 224.

¹⁰ Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, (thk.) Mehmed Mehdî Mahzumî-İbrâhîm Sâmîrâî, Dâru ve Meketebetu'l-Hilâl, Beyrut, Tsz.c. IV, s. 61.

¹¹ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, (thk.) Yûsuf Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, 1420/1999, s. 244; Ahmed Muhtâr Abdulhamit Ömer, *Mucemî'l-Lugâti'l-Arabyeti'l-Mu'âsire*, 'Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1429/2008, c. III, s. 1748.

¹² Ali b. Muhammed Seyîd şerîf el-Cürcânî, *et-Tarifât*, (thk.) Muhammed siddîk menşâvî, dâru'l-fadile, kahire, Tsz., s. 18.

¹³ Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullih ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk.) , Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâ-i Kutûbi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 1376/1957, c. II, s. 326.

¹⁴ Ebû Muhammed Hüseyin b. Kasım b. Abdullah Bedreddin el-Murâdî, *el-Cinnî'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk.) Fahreddin Kâbâve-Muhammed Nedîm Fâdil, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992, s. 31; Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdullâh, İbn Hişâm el-Ensârî, *Müğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, (thk.) Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamdullah, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk, 1406/1985, s. 19-22.

¹⁵ Seyîd Şerîf el-Cürcânî, *et-Tarifât*, s. 18-169.

¹⁶ Abdülkerim Mahmud Yûsuf, *Uslûbu'l-İstifhâm fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Meketebetu'l-Gazzâlî, Dimaşk, 1421/2000, s. 10-11.

(التمني) “arzu etmek”, (التقرير) “onaylamak”, (التعظيم) “ta’zîm”, (التحقير) “tahkîr”, (الاستبطاء) “bir şeyin geciktiğini bildirmek”, (الاستبعاد) “aklen uzak görmek”, (التهمك) “küçümsemek”, (التسوية) “eşitlemek”, (الوعيد) “tehdit etmek”, (التهويل) “dehşete düşürmek”, (التنبيه على الضلال) “sapkınlığa karşı uyarıda bulunmak”, 1593 (التشويق) “teşvik”, (الأمر) “emir”, (النهي) “nehiy”, (العرض) “kibarca istemek”, (التحضيض) “vurgulamak/sertçe istemek” gibi anlamlar katmışlardır.¹⁷ Bu anlam zenginliğinin mevcudiyeti doğal olarak müfessirlerin de bu alana yönelmesini sağlamıştır. Çünkü Arapça indirilen Kur’ân, bu dilin üslup ve kabiliyetlerini en yüksek seviyede kullanmıştır. Taberî de tefsirinde istifhâm üslubundan hareketle çeşitli tahlillerde bulunmuştur. Nitekim Taberî, istifhâm edatlarının anlamına, ‘irâbına ve üslup özelliklerine geniş bir şekilde yer vermiştir.¹⁸ Örneğin Taberî, Bakara sûresinin (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ) ayetinde geçen (أَيُّ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَيُّ شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مَلَافُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ) edatının Araplar tarafından (أَيُّ وَجْه) “hangi şekilde” manasında kullanıldığını dile getirmiş ve Al-i İmrân sûresi 37. ayetteki²⁰ benzer kullanımı buna delil olarak sunmuştur. Yine Müfessir, bahsi geçen edatın (متى) (كيف) ve (أين) ile yakın anlamlar içerdiğini, dolayısıyla bu edetlar ile karıştırıldığını ifade etmiştir. Ona göre (أين أخوك) “kardeşin nerede ?” sorusuna verilen (ببلدة كذا) “şu şehirde” cevabından anlaşıldığı gibi (أين) “nerede” anlamı taşıyan muhataptan sorulan şeyin mekân bilgisini öğrenmeye yarayan bir edattır. Aynı şekilde Taberî, (كيف أنت) “nasılsın ?” sorusuna karşılık olarak kullanılan (أو بخير) “iyiyim” ifadesinde olduğu (كيف) ’nin muhataptan sorulan şeyin durumunu öğrenmeyi sağlayan bir edat olduğunu dile getirip, (أَيُّ) ’nin bunlardan farklı olarak (أَيُّ يحيي الله هذا) “(من وجه كذا ووجه كذا) “şu şekilde veya şöyle” gibi cevaplarla karşılandığını aktarmıştır.²¹ Görüldüğü gibi Taberî edatların anlamlarını sorulara verilen cevaplardan hareketle ortaya koymaya çalışmıştır.

İstifham edatlarından (I) hemze, Araplar arasında en fazla kullanılan edatlardandır. Bazı âlimler tarafından istifhamın aslî unsuru olarak değerlendirilen bu edat,²² irâb özellikleri açısından Taberî tarafından işlenmiştir. Bu doğrultuda Taberî, (أحاك أكلمت) örneğinde olduğu gibi, bahsi geçen edatın eklendiği ‘âmilin ma’mulunun taktîm edilemeyeceğini dile getirmiştir.²³ Aynı şekilde bahsi geçen edatın cümle başlangıcında bulunması gerektiğini ifade eden Taberî, şu şiirle istişhâd etmiştir:

¹⁷ Abdu'l-'Aziz 'Atîk, *İlmu'l-Meânî*, Dâru'n-Nehdeti'l-'Arabiye, Beyrut, 1430/2009, s. 96-111.

¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. I, s. 257; c. I, s. 427; c. V, s. 457.

¹⁹ “Kadınlarımız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilererseniz öyle varın. Kendiniz için önceden (uygun davranışlarla) hazırlık yapın. Allah'tan korkun, biliniz ki siz O'na kavuşacaksınız. (Yâ Muhammed!) müminleri müjdele!” el-Bakara 2/223.

²⁰ “Rabbi Meryem'e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya, onun yanına, mâbede her girişinde orada bir rızık bulur ve «Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?» der; o da: Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi.” Al-i İmrân 3/37.

²¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. IV, s. 413.

²² Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sibeveyhi, *el-Kitâb*, (thk.) Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1408/1988c. I, s. 99.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XI, s. 467.

أَلَا تَسْأَلَانِ الْمَرْءَ مَاذَا يُجَاوِلُ ... أَنْحَبُ فَيُقْضَى أَمْ ضَلَالٌ وَبَابِلٌ

“Kişiye onu dolaşmaya sevk edenin ne olduğunu sormaz mısınız?... Acaba yerine getirilecek bir adak mıdır ya da sapkınlık ve bütlan mıdır ?”²⁴

Yine müfessir söz konusu edatlardan (أي)’nun ‘irâb özelliklerini (أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ) “Hangisi Meryem’i himayesine alacak”²⁵ ayetinden hareketle şu şekilde özetlemiştir: “Bir kişi manayı göz önüne alıp bu edatın mansub okunması gerektiğini ifade ederse hata etmiş olur. Çünkü (أي) edatından önce (النظر) ‘bakma’, (التبيين) ‘açıklama’ ve (العلم) ‘bilgilendirme’ anlamlarını içeren sözcüklerin bulunması bu edata istifhâm ve istihbâr anlamı katmaktadır bu da söz konusu edatın cümlede mübtada görevini üstlenmesini sağlamaktadır. Bu ayet, (لينظروا أيهم أولى بكفالتها) ‘hangisi Meryem’i himayesine almaya daha ehil diye baktıklarında’ takdirinde, olduğu için (أي) edatını merfu okumak gerekmektedir.”²⁶ İstifhâm edatlarının üslup özelliklerini de önemseyen Taberî, bu doğrultuda Bakara sûresinin 28. ayetinde geçen (كَيْفَ) edatının (التوبيخ) “kınama/azarlama”, Yûnus sûresi 76. ayette geçen (أَسْحَرُ هَذَا) ifadesindeki istifhâmın (التعجب) “hayret etmek/şaşmak”, Saf suresinin 10. ayetinde geçen (هَلْ) ‘in (الأمر) “emir”, ve Kâri’a sûresinin 2. ayetindeki (مَا) ‘nın (التهويل) “dehşete düşürmek/korkutmak” anlamlarında olduğunu dile getirmiştir.²⁷

İstifhâm edatlarının aslî anlamlarını ortaya koyan Müfessir, bu edatlardan bir kısmını ayetlerin bağlamı çerçevesinde açıklamıştır.²⁸ Aynı şekilde (مَا), (فَمَا), (تِلْكَ), (لَعَلَّ), (لَعَلَّ), (بَل), (أَمْ), (ظَنَّ) ve (بَل), gibi sözcüklerin bağlamdan hareketle, istifhâm anlamı kazandığı Taberî tarafından dile getirilmiştir.²⁹ Bazı ayetlerdeki kırâat farklılıklarının istifhâm alanına yansması da Taberî’nin işlediği konulardandır.³⁰ Nitekim Müfessir, Ahkâf sûresinin 20. ayetinde geçen (أَدَّهَبْتُمْ) ifadesinin okunuşunda kâri’lerin ihtilâf ettiğini, Ebû Câ’fer’in bu ifadeyi istifhâm edatı ve fiil şeklinde değerlendirdiğini, diğer kurrânın ise aynı ifadeyi fiil olarak kabul ettiğini nakletmiştir.³¹ Bahsi geçen edatlara verilen cevaplar ve mana münasebetlerini de irdeleyen Taberî, bu bağlamda onaylama ve tasdik etme anlamında olan (بَلَى) ‘nın menfi ifadeler için kullanıldığını belirtirken (نَعَمْ) ‘in istifhâma karşılık kullanıldığını ifade etmiştir.³²

Arapların iletişim sırasında kullandıkları üslup şekillerinden bir diğeri de nidâdır. (ندى-يندى) Fiil kalıbının türevlerinden olan (النداء) “en-Nidâ” masdarı sözlükte, ıslanmak,

²⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. IV, s. 233.

²⁵ Al-i ‘İmrân 3/44.

²⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. VI, s. 409.

²⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. I, s. 422; c. VI, s. 282; c. XV, s. 156; c. XXIV, s. 574.

²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. VIII, s. 125.

²⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. III, s. 332; c. XVIII, s. 515; c. XVIII, s. 516; c. XIX, s. 343; c. XIX, s. 376; c. XIX, s. 487; c. XXI, s. 617.

³⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXI, s. 233.

³¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXII, s. 121.

³² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. II, s. 281.

cömert olmak, sesi yükseltmek ve bağırarak anlamlarında kullanılmıştır.³³ Belâgat alanının ıstılahında ise (النداء) “en-Nidâ”, “muhatapın ilgi ve dikkatini çekebilme için onunla iletişim kurmayı talep etmek”, şeklinde tanımlanmıştır.³⁴ Nahivciler ise bahsi geçen ifadeyi “mahzûf bir fiilin (ادعوا) yerini alan edatlarla muhatapın dikkatini çekmek” diye nitelendirmişlerdir.³⁵ Nidâ olgusunda kullanılan şu edatlar: (هيا, أيا, يا, ا, آ, أي, وا, آي) harfi nidâ diye tavsif edilirken bunlardan sonra gelen ifadeler munâdâ (çağrılan) diye tavsif edilmiştir.³⁶ Munâdâ müfred olduğu durumda merfu okunurken muzâf olduğunda mansub okunmaktadır.³⁷ Bu edatlardan (ا) ve (أي) yakında bulunanları diğerleri ise uzaktakileri çağırma için kullanılır. Nidâ harflerinden (يا) çok kullanılması itibariyle aslî harf, diye nitelenmiştir. (وا) edatı ise ağıt yakma veya üzüntüyü ifade etmek için kullanılmıştır.³⁸

Uzakta olan ama daima hatırdaki tutulan veya değer verilen kişi (يا) ile çağrılırken, yakında olduğu halde dalgın ya da unutkan olan kişiler de aynı edatla çağrılır. Bununla birlikte itinalı ve önemli durumlarda yapılan çağrıda da (يا) edatı kullanılır.³⁹ Bazı durumlarda bahsi geçen edatlar (الإغراء) “kışkırtma”, (الاختصاص) “zamirden sonra isim gelerek sınırlama”, (الدعاء) “dua etme”,⁴⁰ (التحسُّر) “üzülme”, (التَّوَجُّع) “sancılanma”, (الاستغاثة) “yakınma/yardım isteme”, (الندبة) “ağıt yakama”, (التعجب) “şaşıрма”, (الزجر) “azarlama”, (التواضع) “övme”, (التفاخر) “övme”, (التضجر) “kızmak”, (التحيز) “hayret etme”, (التذكُّر) “hatırlatma”, (التحقير) “küçümsemek” gibi anlamlar da içermektedir.⁴¹ Nidâ üslubunda mevcut olan özelliklerinden bir diğeri de terhîmdir. (الترخيم) “Terhîm”, munâdânın son harfinin tahfif amacıyla hafifletilmesidir.⁴²

Kurân-ı Kerim, metin, üslup ve ifadeler bakımından kendine özgü, benzersiz bir yapıya sahip olmakla beraber, Arap dilinde kullanılan bazı üsluplardan uzak değildir. Nitekim eskatolojik temaların işlendiği Mekkî ayetlerin lirik bir üslupla dile getirilmesi şiirsel yapıya, ağırlıklı olarak sosyolojik konuların işlendiği Medenî ayetlerin nesirsel forma benzediğini söylemek mümkündür.⁴³ Arapların dilsel üsluplarından olan nidâ

³³ Ebû Bekr Muhammed el-Ezdi İbn Dureyd, *Cemheretü'l-Luga*, (thk.) Remzi Münîr Balebekî, Dâru'lilmî li'l-Melâyîn, Beyrut, 1408/1987, c. II, s. 1061; Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhassas*, Halil İbrahim Cifâl, Dâru İhyâ-i Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997, c. I, s. 219.

³⁴ el-Haşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, s. 89.

³⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c. II, s. 182.

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Siba b. Ebî Ebi Bekr Şemseddin İbn Sani', *el-Lamhatu fî Şerhi'l-Milha*, (thk.), İbrahim b. Sâlim es-Sâ'id, İmâretî'l-Bahsi'l-İlmî, Medine, 1424/2004, c. II, s. 597-599.

³⁷ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî San'ati'l-İrâb*, (thk.) Ali Bu Melham, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1413/1993, s. 60.

³⁸ el-Ensârî, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdullâh İbn Hişâm, *Evdehu'l-Mesâlik İla Şerhi'l-Elfîti'bnî Mâlik*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, Tsz., c. IV, s. 3-6.

³⁹ Abdurrahman b. Hasan Habanneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiye*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1416/1996, c. I, s. 241.

⁴⁰ Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, Muhammed Abdu'l-Mün'im Hifâcî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, Tsz., c. III, s. 91.

⁴¹ el-Haşimî, *Cevâhiru'l-Belaga*, s. 90-91.

⁴² Ahmed Mahammed Fâris, *en-Nidâ fî'l-Lûgat ve'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, Beyrut, 1409/1989, s. 123.

⁴³ Mehmet Dağ, “Dil ve Belağat Açısından Kur'ân'da Nidâ”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2008, Sy. 34, s. 127.

üslubu da Kur'ân'da ayetlerin bağlamına uygun şekillerde geçmektedir. Nidâ üslubunun çeşitli anlamlar içermesi, bu üslubun Taberî tarafından da işlenmesine vesile olmuştur. Nitekim Müfessir, bu edatların sağladığı mana zenginliğini ve 'irâb çeşitliliğini dile getirmiştir. O, müfred olan munadının (يا زيد) örneğinde olduğu gibi merfu okunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Aynı doğrultuda Taberî, Yûsuf suresi 19. ayetinde geçen (يا بُشْرَى) ifadesindeki munâdânın müfred ve muzâf olmak üzere iki şekilde değerlendirilebileceğini aktarmıştır. Buradaki munâdâ müfred olarak kabul edildiğinde (يا عمرو) "ey Amr" örneğinde olduğu gibi (يا بُشْرَى) "ey Büşra" ifadesindeki munadânın müfred ve merfu olacağını aktaran Taberî, (بُشْرَى)'nın özel isim olarak kabul edileceğini nakletmiştir. Yine o, munâdânın muzâf kabul edilmesi durumunda muzâfu ilehi'nin mahzûf olan mütekellim (ي) 'sı olacağını belirtip, (يا بُشْرَى) "ey nefsim sana müjde" ifadesindeki (بُشْرَى)'nın müfred olmakla beraber takdirensiz muzaf olup mensup okunduğunu ve (يا نفسي اصبري) takdirindeki (يا نفسي اصبري) ile (يا بُنْيَّ لا تفعل) konumundaki (يا بُنْيَّ لا تفعل) ifadelerinden hareketle, bu kullanımların Araplarda mevcut olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Taberî (يا غلامي أقبل) takdirindeki (يا غلام أقبل) ifadesinde olduğu gibi bu tür ifadelerin izafe edilip meksur okunabileceğini de ifade etmiştir.⁴⁵

Taberî, dilcilerin de ifade ettiği, bağlamdan hareketle nidâ harfinin hazfını tefsirinde işlemiştir. Bu doğrultuda o, (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ) "Ödül ve ceza gününün tek hâkimi"⁴⁶ ayetini şu şekilde tefsir etmiştir: "Bu ayet, mansub olarak (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ) şeklinde okunduğunda ise dua veya nidâ kast edilerek (يا مالك يوم الدين) 'Ey ödül ve ceza gününün tek hâkimi' şeklinde anlamlandırılır. Nitekim Yûsuf suresinde geçen ve (يا يوسف أعرض عن هذا) 'Ey Yûsuf bundan vazgeç...' şeklinde açıklanan (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا) 'Yusuf! bundan vazgeç...'⁴⁷ ayeti bu kullanıma örnek olarak sunulabilir. Ayrıca şu şiirler de bu kullanımı desteklemektedir:

إِنْ كُنْتُ أَرْتَنَّتَنِي بِهَا كَذِبًا ... جَزْءُ، فَلَأَقِيَّتَ مِثْلَهَا عَجَلًا

'Eğer bana iftira ederek o kadınla itham edersen... Hemen aynıyla karşılaşasın (ey) Cez'u'

كَذَّبْتُمْ وَبَيْتَ اللَّهِ لَا تَنْكِحُونَهَا، ... بَنِي شَابٍ فَرَزْنَاهَا تَصْرًا وَتَحْلُبُ

'Allah'ın Evine yemin ederim ki yalan söylediniz sakın onunla evlenmeyin... (Ey) Şabe Kârnahe oğulları çünkü o, sabahleyin hayvanların memelerini bağlar ve akşamleyin onları sağlar.'

İlk şiirde geçen (جَزْءُ) kavramı (يا جزء) anlamında, ikinci şiirdeki (بَنِي شَاب) ifadesi (يا بني شاب) te'vîlinde kullanılmıştır.⁴⁸

⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XVII, s. 416.

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XV, s. 4.

⁴⁶ el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷ Yûsuf 12/29.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. I, s. 152-153.

Nidâ etkisiyle oluşan 'irâb ve mana zenginliğinin yanında kırâat farklılıkları da Müfessir tarafından konu edinilmiştir. Bu meyanda Taberî, En'âm suresinin 74. ayetinde geçen (أَزْرَ) ayetinin okunuşunda ihtilâf edildiğini, şehir kâri'lerinin genelinin bu sözcüğü fetha ile okuduklarını belirtmiştir. Bu durumda bahse konu olan ifadenin daha önce geçen (لَأَبِيهِ) ifadesine bedel kılınarak mecrûr okunması gerektiğini aktaran Taberî, bu sözcüğün başka dilden Arapça'ya geçen isim statüsünde olduğu için meftuh okunduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte Taberî, Ebû Zeyd el-Medîni ve Hasan-ı Basrî'nin aynı ifadeyi nidâdan hareketle merfu olarak (أَزْرَ) şeklinde okuduğunu belirtmiş, böylece ifadenin (أَزْرَ) "ey Azer" anlamında olacağını aktarmıştır.⁴⁹ Nidânın üslup özelliklerine de değinen müellif, Zümer suresinin 56. ayetinde geçen (يَا حَسْرَتَا) "Yazıklar olsun bana" ifadesinin (الاستغاثة) "yakınma" anlamında pişmanlık için kullanıldığını nakletmiştir. Buna ilave olarak bahsi geçen ifadenin aslında (يَا حَسْرَتِي) şeklinde olduğunu belirten Taberî, Arapların (الاستغاثة) anlamında gelen nidâ cümlesindeki mütekellim (ي) 'sını (أ) 'e çevirdiklerini aktarmıştır.

1.2. Taktîm-Tehir

İfade edilmek istenen mana, söze büründükten sonra kelime grupları ve cümleler halinde aktarılmaktadır. Bu aktarımın aynı anda ve bir defada meydana gelmesi mümkün olmadığından sözler arasında öncelik ve sonralık söz konusudur. Dilbilimsel düzen içerisinde bu durum için belli başlı kurrallar tayin edilmiştir. Ancak anlatılanların muhatapta değişik etkiler uyandırması için bu dilsel düzen değiştirilebilmektedir. Nitekim etkileyciliği üst düzeyde tutmaya çalışan bir edip, lafızların edebî düzenini önemseyip, dilsel bağlamdaki cümle düzenini göz ardı edebilmektedir.⁵⁰ Bu da Taktîm ve te'hîr gibi edebî üslupların meydana gelmesine vesile olur.

Sözlük anlamı itibariyle (التَّقْدِيم) "taktîm", bir şeyi aynı düzlemde bulunan diğer şeylerin önüne geçirmeyi, ifade etmek için kullanılırken (التَّأْخِير) "te'hîr" ile bunun tersi kast edilmiştir.⁵¹ İstilahta ise, çeşitli nedenlerle cümlenin her bir unsurunun cümle formu içerisinde bulunması gerektiği yerden öncelenmesine taktîm kaydırılmasına da te'hîr denmiştir.⁵² Bunun yanında anlamsal uyum bağlamında, bazı metinlerdeki cümle yapılarının yer değiştirmesi de söz konusu kavramlarla ifade edilmiştir.⁵³ Cümle öğelerinin bulunması gerektiği yerden başka yerlere çekilmesi, nahiv ile iştigal edenlerin değişik

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XI, s. 467.

⁵⁰ Münîr Mahmud el-Mesîrî, *Delâletü't-Taktîm ve't-Te'hîr fî'l-Kur'ân'i'l-Kerim*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2005/1426, s. 49.

⁵¹ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, (thk.) Muhammed Avd Mur'ab, Dâru İhyâ-i Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2001, IX, s. 55; c. VII, s. 227.

⁵² Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Erib fî Fünuni'l-Edîb*, Dâru'l-Kutubi ve's-Sikâfeti'l-Kavmiye, Kahire, 1423/ 2002, c. VII, s. 63.

⁵³ Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezari el-Kalkaşendî, *Sabhu'l-Eşâ fî Sanati'l-İnşâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz., c. II, s. 310.

tepkiler vermesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Halil b. Ahmed (ö. 175/791), (قائم زيد) “Zeyd ayaktadır” örneğinde olduğu gibi mübtedâdan sonra gelmesi gereken haberin takdîm edilmesini “kabih/kötü bir kullanım” şeklinde tanımlayarak sadece lafzı esas alıp mana ve belâgat gibi saikleri göz ardı etmiştir.⁵⁴ Bunun aksini düşünen Sîbeveyh (ö. 180/796), ise takdîm-te’hîrin dilbilimsel yapıya uygun olduğunu “ceyid/iyi bir kullanım” ifadesi ile dile getirmiştir.⁵⁵ Nitekim Sîbeveyh, mef’ûlün fâilden sonra gelmesi gerektiğini belirtmekle beraber, konuşanın kast ve amacına uygun olarak bu sıralamanın değiştirilmesinde bir mahzur olmadığını aktarmıştır.⁵⁶ Yine o, (ولم يكن له كفوا أحد) “Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir”⁵⁷ ayetinde geçen car ve mecrûrun (له) Ehli Cefa diye nitelendirilen Arap toplumu tarafından te’hîr ile (ولم يكن كفواً له أحد) şeklinde okunduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise cümle öğelerinin sıralamasındaki yer değişikliği diye tanımladığı takdîm-te’hîri vacib ve caiz olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır.⁵⁹

Manayı önceleyen belagatçılar ise, lafızların manaya tabi olduğunu ifade edip, cümledeki biçimsel düzenden ziyade anlamsal aktarımı önemsediklerine işaret etmişlerdir.⁶⁰ Ancak onlar da cümlede asıl olanın gramatikal düzenin korunması olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1074) şunları ifade etmiştir: “İyi olan yöntemlerden biri de lafzın mevduuna (yerine) –ister hakikî ister mecâzi olsun-konmasıdır.”⁶¹ Takdîmin te’hîr niyeti güdülerek yapılmakla beraber bu niyet olmadan da yapılabileceğini aktaran Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) ise cümle içindeki değişimi, aktarılan ifadenin önemini vurgulamaya, bağlayarak lafzın muhatap üzerinde oluşturduğu anlamsal etkiye dikkat çekmiştir.⁶² Aynı şekilde Ebû Ya’kûb es-Sekkâki de (ö. 626/1229) takdîm-te’hîrin oluşmasında aktarılan haberin önemini ve vurgulanmasını belâğî bir gerekçe saymıştır.⁶³ Bu açıklamalarda görüldüğü gibi nahiv alanın önde gelenleri takdîm-te’hîri gramatikal nedenlerle açıklarken, belâgatla uğraşanlar bu üslubu muktezay-ı hal ve mukteday-ı zâhir gibi durumlara dayandırmışlardır.

Bu üslubun yapılış şekli ve türlerine geçtiğimizde cümlenin aslî ve tali öğelerinin konumu ile ilgili yer değişimleriyle karşılaşmaktayız. Arap dilinde fiil ve isim diye ikiye

⁵⁴ Ahmed Kâsım el-Bevvâb, *et-Takdîmu ve't-Te'hiru fî'l-Meseli'l-Arabî*, Vizaretü's-Sikâfe, Ürdün, 1432/2011, s. 36.

⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c. I, s. 56.

⁵⁶ el-Bevvâb, *et-Takdîmu ve't-Te'hiru fî'l-Meseli'l-Arabî*, s. 36.

⁵⁷ el-İhlâs 112/4.

⁵⁸ Abdullatif el-Hatîb, *Mucemu'l-Kirâat*, Dâru's-Sa'ade ed-Dubî, Bsy., Tsz., c. X, s. 629.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, c. I, s. 209-213.

⁶⁰ Ebû İdrîs Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî el-Müeyyed-Billâh, *et-Tirâzu li'Esrâri'l-Belağ ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İcâz*, el-Mketebetü'l-Asriye, Beyrut, 1423/2002, c. II, s. 33.

⁶¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Said İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1402/1982, s. 111.

⁶² Ebû Bekr Abdu'l-Kâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, (thk.) Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1413/1992, s. 106-107.

⁶³ el-Bevvâb, *et-Takdîmu ve't-Te'hiru fî'l-Meseli'l-Arabî*, s. 48.

ayrılan cümlelerin öğeleri arasındaki anlam ilişkisi “İsnâd” kavramı ile tanımlanmaktadır. Müsned (yüklem) ve müsnedü ileyhi (özne), isnâdın ana omurgasını oluşturmaktadır. Kurallı fiil cümlesinde fiil, fâil ve tali unsurlar bu düzende sıralanırken, isim cümlesinde mübtedâ, haber ve diğer öğeler arda arda sıralanmaktadır.⁶⁴ Arap dilinde taktîm-te’hîr isnâdın ana unsurları arasında meydana geldiği gibi tali unsurları arasında da meydana gelmektedir. Nahiv alanında bu öğelerin yer değiştirmesi zamirlerin mercii ve müsnedü ileyhinin yapısal özelliklerine bağlanırken⁶⁵ belâgat alanında bu işlev, ta’zim, teşvik, taacub ve tahsis gibi anlamsal nedenlere bağlanmıştır.⁶⁶

Kur’ân-ı Kerim’in mucizevi yönü olan, üslubsal özellikleri arasında yer alan taktîm-te’hîr ile anlamları kapalı gibi görünen ayetleri analiz etmek mümkündür. Nitekim Taberî de ayetlerin manasına ulaşmak için bu üslubu da göz önüne almıştır. O, muğlak te’vîller yapmak yerine taktîm-te’hîr üslubunu kullanmıştır. Bununla birlikte rivâyetlerde geçen bu doğrultudaki aktarımlara da değinen Taberî, bu üslubun neden olduğu, anlamsal değişimi de ortaya çıkartmıştır.⁶⁷ Müfessir bu bağlamdaki açıklamalarını (من معنى التقديم والتأخير) “bu taktîm ve te’hîrdendir” (فهذا من التقديم والتأخير) “takdîm ve te’hîr manasından”, (من المقدم الذي معناه التأخير) “muahhar anlamındaki mukademdendir” ve (والمؤخر الذي معناه التقديم) “mukaddem anlamındaki muahhardendir” gibi ifadeler ile dile getirmiştir.⁶⁸

Müellif, gramer eksenli izahlarda meydana gelen yer değiştirmelerini konu edinmekle beraber genellikle ayetlerin anlam orjinini dikkate alarak anlamsal uyuşum çerçevesinde ayetleri tümel bir şekilde taktîm-te’hîr doğrultusunda değerlendirmiştir. Taberî bu meyanda (وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَلَبَسَ رَائِيهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَغْقُوبَ) “İbrâhîm’in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshâk’ı müjdeledik; İshâk’ın arkasından da Yakûb’u.”⁶⁹ ayetinin tefsirinde şunları ifade etmiştir: “Bazıları bu ayeti iki bölüme ayırıp eşinin gülümsemesini Hz. İbrâhîm’in melekleri görmesi sonucu ürpermesine bağlayıp, bu doğrultudaki rivâyetleri sıralamışlardır. Bunun yanında Hz. İbrâhîm’in eşinin gülümsemesini, ilerlemiş yaşlarına rağmen çocuk ile müjdelenmiş olmalarına, bağlayanlar da olmuştur. Bu görüşü benimseyenler ise Abdu’s-Samed’in Vehb b. Münebbih’e dayandırdığı rivâyeti delil olarak sunmuşlardır. Bu te’vîl dikkate alındığında (وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ) ifadesi muahhar anlamındaki mukademen olacaktır. Bu durumda söz konusu ayet, “İbrâhîm’in karısı ayakta idi. Ona da İshâk’ı müjdeledik; İshâk’ın arkasından da Yakûb’u (Bu sözleri duyunca) güldü. Ben bir kocakarı iken çocuk mu doğuracağım? dedi.” şeklinde anlamlandırılacaktır.”⁷⁰ Bunun yanında Taberî, bu kapsamda olmadığı halde

⁶⁴ el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabî*, c. I, s. 350.

⁶⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah el-Enbârî, *Esrâru’l-Arabiye*, (thk.) Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût-Lübanan 1417/1997, s. 57.

⁶⁶ el-Haşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 126-127.

⁶⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. X, s. 56.

⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. I, s. 164; c. VI, s. 458; c. X, s. 55; c. XV, s. 391.

⁶⁹ Hûd 11/71.

⁷⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XV, s. 391.

takdîm-te'hîr çerçevesinde yapılan yorumları da eleştirmekten geri durmamıştır. Örneğin Müfessir, (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) “Sadece sana ibadet ederim ve senden yardım isterim”⁷¹ ayetini tefsir ederken gaflet ehlinden bazılarının bu ayetin “muahhar anlamındaki mukademden” olduğunu zannettiklerini aktarmış ve delil olarak sundukları şu şiiri nakletmiştir.

وَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لَأَدَّتِي مَعِيشَةً ... كَفَانِي، وَلَمْ أَطْلُبْ، قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ

“Eğer ben az bir yaşam için çabalasaydım... Az miktarda mal bana yeterdi fazlasını istemezdim”⁷²

Bu anlayışı benimseyenleri gaflet ehli diye nitelenmesi Taberî'nin eleştiri dozunun seviyesini göstermektedir.

1.3. İtnâb-İcâz

(وجز) Fiil formunun türevlerinden olan (ايجاز) kavramı, sözlükte “kısaltmak”, “kısa tutmak”, “özetlemek” ve “ihtisâr etmek” gibi manalara gelmektedir. Bunun yanında Araplar arasında (رَجُلٌ وَجُزٌ) cümlesi “hızlı hareket eden adam” anlamında kullanılırken (كَلَامٌ وَجِيزٌ) ifadesi ile “kısa ve muhtasar olan söz” kast edilmiştir.⁷³ Yine ihtisâr ile icâz aynı anlamda değerlendirildiği gibi aralarında anlam farklılığının olduğu da dile getirilmiştir.⁷⁴ (اطنب) Fiil kalıbının mastarı olan (اطناب) sözcüğü ise, “medih veya zemde mübalağa yapmak” anlamını içermekte olup bu sözcüğün türevleri “ağaç kökü”, “vücuttaki sinirler”, “çadır yapımında kullanılan ip” ve “organ” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁷⁵ Arapların kullanımları doğrultusunda (اطنب) sözcüğü, geçtiği cümleler itibariyle (أطنبت الريح) “Rüzgâr kuvvetli esti”, (أطنبت الإبل) “Develer ard arda gitti”, (الفرسُ اطنَّب) “Sırtı uzun ve geniş olan at” gibi anlamlar kazanmıştır.⁷⁶

İstilahî açıdan değerlendirildiğinde, kısmi farklılıklar olsa da belâgatçılar tarafından icâz kavramı “az sözle çok şey ifade etmek veya anlatılmak istenilenin imkân dâhilinde en az sözcükle ifade edilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁷ İtnâb kavramı ise “fasih kelimeleri oluşturmak için belâğî bir etken ya da faydadan hareketle sözü gerektiğinden fazla uzatmak” diye tarif edilmiştir. Başka bir deyişle itnâb, “bir amaca binâen sözcüklerin aktarılmak istenen manadan daha fazla olması veya anlatılmak istenilenin insanlar

⁷¹ el-Fâtiha 1/5.

⁷² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. I, s. 164.

⁷³ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrremîbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1414/1994, c. V, s. 427.

⁷⁴ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arus*, c. XI, s. 173.

⁷⁵ el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, c. XIII, s. 247.

⁷⁶ Ebû'n-Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabîyye*, (thk.) Ahmed Addülgafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1407/1987, c. I, s. 172.

⁷⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Hayvân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, c. III, s. 42; Ebû Ali Hasan b. Raşîk el-Kayravanî el-Ezdî, *el-Umde fî Mehâsini's-Şiiri ve Âdâbih*, (thk.) Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamid, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1401/ 1981, c. I, s. 250.

arasında kullanılan lafızlardan daha fazla lafızla aktarılması” olarak tavsif edilmiştir.⁷⁸ İcâz üslubuyla aktarılan ifadeler, dakik bir nazar ve tefekkür gerektirdiği için bu üslub’un havâsa yönelik olduğu iddia edilmiştir. İtnâb üslubunun sadeliği ve yalınlığı ise bu yöntemin avâma yönelik olduğu izlenimini uyandırmıştır.⁷⁹ Belegat ilmiyle uğraşanlar icâzı, “kısâr” ve “hazf” olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Cümle öğelerinde veya sözcüklerin kendisinde eksiltme/hazf yapılmaksızın kısa ifadeler ile lafızları aşan manaların aktarılması “icâz-ı kısâr” diye tanımlanırken az sözle çok mana aktarımı sırasında cümlede eksiltme/hazf yapılması “icâz-ı hazf” diye tanımlanmıştır.⁸⁰ İtnâb ise “izâh”, “itirâz”, “tevşî”, “atıf”, “İğâl”, “tezyil”, “tekrâr”, “tekmil” ve “terdif” gibi kısımlara ayrılmıştır.⁸¹ Belâgat ilminde mananın değişik şekillerde aktarılması ve muhatabın anlayış düzeyinin yükseltilmesi için kapalı ifadelerin açıklanması “izâh” ifadesi ile karşılanmıştır. “İtirâz” ise belâgi bir amaçla veya ifadeyi güzelleştirmek için cümlede yeri olamamasına rağmen ara sözcük ya da cümlelerin yerleştirilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Tesniye ile biten bir cümleden sonra atıf edatlarıyla açıklama yapmak “tevşî” diye ifade edilirken, atıf edatlarıyla cümlede daha önce geçen ifadeler ile irtibatın kurulup izahat yapılması neticesinde meydana gelen üslup “atıf” kavramı ile ifade edilmiştir. “İğâl” ise nesir veya şiirde anlam tamamlanmış olmasına rağmen, vecîz ifâdeler kullanmak sonucu ortaya çıkan üslupsal özellik için kullanılmıştır. Bir cümleden sonra te’kit maksadıyla başka bir cümle getirmek “tezyil”; yerme, korkutma, inkâr etme, yüceltme vb. anlamları vurgulama için sözün uzatılması “tekrâr”; yanlış anlaşılmalara önüne geçmek için yapılan açıklamalar “tekmil” ve manada açıklığı, vurgulamayı, pekiştirmeyi sağlamak için eş anlamlı sözcüklerin art arda kullanılması “terdif” ile karşılanmıştır.⁸²

Arap dilinde köklü bir geçmişe sahip olan bu üsluplar, edebî niteliğe sahip her ifade de yerli yerinde kullanılmalıdır. İcâzı gerektiren yerde itnâb yapılması veya tersinin uygulanması dilciler tarafından hata olarak kabul edilmiştir.⁸³ Nitekim Kur’ân, eşsiz ve noksansız üslubuyla dilcilerin bu alandaki çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Tefsirciler de bu üslupların Kur’ân’daki anlamsal etkilerini gün yüzüne çıkartmak için dilbilimin verilerinden yararlanarak çeşitli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Taberî, yüce Allah’ın kâfir ve mülhirlere düşünüp akletmeleri için en vecîz sözlerle hitap edip deliller sunduğunu belirtmiştir.⁸⁴ Yine müfessir, ayetlerde tehdid, vurgulama ve korkutma

⁷⁸ Ebu’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed İbnu’l-Esîr, *el-Meseli’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtibi ve’s-Şâir*, (thk.) Ahmed el-Hûfi ve Bedvî Tebâne, Daru’n-Nehdeti Mısır, Kâhire, Tsz., c. II, s. 200.

⁷⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sanâ’ateyn*, (thk.) Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhim, el-Mektebetü’l-Asriye, Beyrut, 1419/ 1998, s. 190.

⁸⁰ Ebû’l-Me’âlî Muhammed b. Abdurrahman Celâleddin el-Kâzvinî, *el-İdâh fî Ulûmi’l-Belaga*, (thk.) Muhammed Abdu’l-Mün’im Hifâcî, Dâru’l-Ceyl, Beyrut, Tsz., c. III, s. 181-184.

⁸¹ ‘Atîk, *İlmü’l-Meânî*, s. 188.

⁸² el-Meydânî, *el-Belâgati’l-Arabiye*, c. II, s. 66-vd.

⁸³ el-Askerî, *es-Sanâ’ateyn*, s. 190.

⁸⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. III, s. 267.

maksadıyla yapılan itnâb'a işaret ederek bahsi geçen üslubun Kur'ân'daki tezahürünü de ortaya koymaya çalışmıştır.⁸⁵ Taberî, bu üslubların kavramsal çerçevelerini sunmamakla beraber, anlatımı güçlü kılmak için bu alanın verilerinden yararlanmıştır. Bu doğrultuda müffesirimiz, (وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ) "Onlar, kızları Allah'a nispet ediyorlar - ki O bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini"⁸⁶ ayetinde geçen ve gereksiz bir ifadeymiş gibi görünen (سُبْحَانَهُ) sözcüğünün kullanılma gayesini şu şekilde açıklamıştır: "Yüce Allah bu ifade ile kendi nefsinin müşriklerin yanlış anlayış ve fikirlerinden tenzih etmiştir. Çünkü onlar cahillikte öyle ilerlemişler ki Allah'a (c.c.) isnâd edilemeyecek şeyi isnâd etmekle yetinmeyip, kendilerine layık görmediklerini ona layık görmüşlerdir. İşte Allah (c.c.), (سُبْحَانَهُ) ifadesi ile buna itiraz etmiştir."⁸⁷ Kanaatimizce Taberî, burada itnâbın itirâz kısmına işaret edip, bahsi geçen ifadenin yerli yerinde kullanıldığını göstermeye çalışmıştır.

Aynı şekilde (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ) "Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır"⁸⁸ ayetinde melek oldukları için (مَلَائِكَتِهِ) genel ifadesinden anlaşıldıkları halde (جِبْرِيلَ) ve (مِيكَالَ) sözcüklerinin vurgulama yaparçasına aktarılması itnâb üslubunun atıf kısmına bağlanmıştır.⁸⁹ Taberî de bu uslubsal özelliğe şu şekilde atıfta bulunmuştur: "Cebrail ve Mikail melek değil mi? diye soru soran kişiye evet yanıtını verdiğimizde, bu kişi ayetteki tekrârın sebebini soracaktır. Bu durumda şu cevabı vermek mümkündür: Yapılan tekrar Yahudilerin 'Cebrail, bizim düşmanımız, Mikail ise bizim dostumuzdur', ifadesine karşı bir uyarıdır."⁹⁰ İcâz konusunda da aynı tutumu sürdüren Taberî, bu konuda detaylı izahlarda bulunmak yerine bu usluba ima ve işaret etmekle iktifa etmiştir. Örneğin (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ) "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır"⁹¹ ayetinin icâz yönü Müfessir tarafından şöyle nakledilmiştir: Te'vîl ehli bu ayetin anlamında ihtilâf etmiştir. Onların bir kısmı bu ayeti "Ey akıl sahipleri Allah'ın size farz ve vacip kıldıklarında önemli faydalar vardır. Kısas korkusuyla insanlar cana kıymaktan ve insanlara zarar vermekten uzak duracağı için kısas, önemli faydalar barındıran farzlardandır" şeklinde te'vîl edip aynı doğrultudaki rivâyetleri sıralamışlardır. Buna katılmayanlar ise şu görüşü benimsemişlerdir: Cahiliye devrinde, suçlu suçsuz ayırt etmeden cürmü işleyen yakınları adaletsizce cezalandırılmıştır. Yüce Allah, bu yanlış uygulamayı kısas hükmüyle ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla suçu olmadığı halde

⁸⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 581.

⁸⁶ en-Nahl 16/57.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XVII, s. 227.

⁸⁸ el-Bakara 2/98.

⁸⁹ Ahmed Matlub Ahmed en-Nâsrî, *Esâlibü'l-Belaga*, Vekâletü'l-Metbuât, Kuveyt, 1400/1980, s. 233.

⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. II, s. 395.

⁹¹ el-Bakara 2/179.

cezalandırılanlar için kısasata hayat vardır.⁹² Görüldüğü gibi müfessir, bu ayet bağlamında detaylı açıklamalar yapmasına rağmen icâz kavramını kullanmamıştır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği dönemde, Araplar fesahât ve balagat açısından en yüksek seviyeye ulaşmışlardır. Kur'ân'ın eşsiz üslubu onların edip ve şairlerinin dillerinin tutulmasına neden olmuştur. Taberî de Kur'ân'ın bu üslupsal niteliklerini yeri geldiğinde işlemiştir. Nitekim Belegat alanın Me'ânî bölümünün İstifhâm, nidâ, itnab, icaz, takdim ve tehir gibi üsluplarını tefsirinde kullanmıştır.

İstifhâm ve nidâ üsluplarının nahvî, lugavî ve belâğî yönlerine değinmekten geri durmayan Taberî, bu üslupları irâbına ve üslup özelliklerine geniş bir şekilde yer vermiştir. Nahivci ve belagatçıların bakış açılarını yansıtmakla beraber kendine özgü çıkarsamalarda da bulunmuştur. Bu çıkarsamalarında mana orjinli davarndığı da göze çarpmaktadır. Bunların yanında bu edatların sağladığı anlam zenginliğini kırâatleri de göz önüne alarak temellendirmiştir. Bu da Taberî'nin tefsir faaliyetlerinde dilbilimin ağırlığını ortaya koymaktadır.

Aktarılmak istenen manaların söze dökülmesi belli bir sıralama gerektirdiğinden sözcükler arası öncelik ve sonralık meydana gelmektedir. Bu nedenle dil sistematığı içerisinde her sözcüğe bir yer tayin edilmiştir. Ancak mana'nın ağırlığını hissettirmek için sözcükler arasında yer değişimi meydana gelebilmektedir. Taktîm-te'hîr diye ifade edilen bu üslup Taberî tarafından da kullanılmıştır. Nitekim müellif, gramer eksenli izahlarda meydana gelen yer değiştirmelerini konu edinmekle beraber genellikle ayetlerin anlam orijinini dikkate alarak anlamsal uyum çerçevesinde ayetleri tümel bir şekilde taktîm-te'hîr doğrultusunda değerlendirmiştir. Taberî taktîm ve te'hîr üslubunu nahivcilere paralel olarak cümle öğeleri arasındaki yer değişimi çerçevesinde uygulamakla beraber, ağırlıklı olarak belâgatçıların yaklaşımını esas almıştır. O, genellikle ayetler arasındaki mana uyumuna dikkat etmiştir. Kapalı ve muğlak gibi görünen ayetlerin çözümlenmesinde bu üslubu kullanan Müfessir, anlaşılmasında problem yaşanmayan ayetlere de anlam çeşitliliği kazandırmak için aynı üslubtan yararlanmışır.

Taberî, itnâb ve icâz üsluplarını ise etkili bir şekilde kullanmamıştır. Yani bu üsluplardan hareketle Kur'ân'ın özgünlük ve etkileyciliğini ortaya çıkartma yolunu tercih etmemiştir. Ancak o, ayetleri açıklarken bu üsluplara işaret etmekle yetinmiştir. Taberî'nin bu tutumunu, Kur'ân'ı açıklama gayesini göz önüne alıp literal açıklamaları önemsemesine bağlamak mümkün olduğu gibi, tefsirini yazdığı dönemde toplumun bilişsel düzeyinden hareketle Kur'ân'ın bu boyutunun vurgulanmasına ihtiyaç hissetmemesine bağlamak da mümkündür. Ayrıca müfessirin yaşadığı dönemde belâgat kavramlarının tam olarak

⁹² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. III, s. 381-383.

yerleşmemesi de onu bu kavramları kullanmak yerine bunlara işaret etmesine sevk etmiştir.

Kaynakça

- Ahmed Muhtâr, Abdulhamit Ömer, *Mucemi'l-Lugâti'l-Arabyeti'l-Mu'âsire*, 'Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1429/2008.
- el-Askerî, Ebû Hilâl, *es-Sanâ'ateyn*, (thk.) Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, 1419/1998.
- 'Atîk, Abdu'l-'Aziz, *'İlmu'l-Meânî, Dâru'n-Nehdeti'l-'Arabiye*, Beyrut, 1430/2009.
- el-Bevvâb, Ahmed Kâsım, *et-Takdîmu ve't-Te'hiru fî'l-Meseli'l-Arabî*, Vizaretü's-Sikâfe, Ürdün, 1432/2011. 1593
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Hayvân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- Celâleddin el-Kâzvîni, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahman, *el-Îdâh fî Ulûmi'l-Belaga*, (thk.) Muhammed Abdu'l-Mün'im Hifâcî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, Tsz.
- el-Cevherî, Ebû'n-Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye*, (thk.) Ahmed Addülgafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1407/1987.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyîd Şerîf, *et-Tarifât*, (thk.) Muhammed siddik menşâvî, dâru'l-fadile, kahire, Tsz.
- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdu'l-Kâhir b. Abdurrahmân, *Delâilu'l-Îcâz*, (thk.) Muhammed Şâkır, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1413/1992.
- Dağ, Mehmet, "Dil ve Belağat Açısından Kur'ân'da Nidâ", *Ekev Akademi Dergisi*, 2008, Sy. 34.
- el-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah, *Esrâru'l-Arabiye*, (thk.) Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübanan 1417/1997.
- el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzibu'l-Luga*, (thk.) Muhammed Avd Mur'ab, Dâru İhyâ-i Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2001.
- Fâris, Ahmed Mahammed, *en-Nidâ fî'l-Lügat ve'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fıkri'l-Lübnânî, Beyrut, 1409/1989.
- Fâdıl Hasan Abbâs, *el-Belâgâtu Fununuha ve Efnânuhâ*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1417/1997.
- el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman, *Kitâbü'l-Ayn*, (thk.) Mehmed Mehdî Mahzumî-İbrâhîm Sâmirâî, Dâru ve Meketebetu'l-Hilâl, Beyrut, Tsz.
- el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Said İbn Sinân, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1402/1982.
- el-Haşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa, *Cevâhiru'l-Belaga*, (thk.) Yûsuf es-Semilî, el-Meketbetu'l-Asriye, Beyrut. Tsz.
- el-Hatîb, Abdullatif, *Mucemu'l-Kırâat*, Dâru's-Sa'ade ed-Dubî, Bsy., Tsz.

- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed el-Ezdî, *Cemheretü'l-Luga*, (thk.) Remzi Münîr Balebekî, Dâru'l-İlmî li'l-Melâyîn, Beyrut, 1408/1987.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, (thk.) Ahmed el-Hûfî ve Bedvî Tebâne, Daru'n-Nehdeti Mısır, Kâhire, Tsz.
- İbn Hişâm, el-Ensârî, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdullâh, *Müğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, (thk.) Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamdullah, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk, 1406/1985.
- _____ *Evdehu'l-Mesâlik İlâ Şerhi'l-Elfîti'bnî Mâlik*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, Tsz.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1414/1994.
- İbn Sani', Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Siba b. Ebî Ebi Bekr Şemseddin, *el-Lamhatu fî Şerhi'l-Milha*, (thk.) İbrahim b. Sâlim es-Sâ'id, İmâreti'l-Bahsi'l-İlmî, Medine, 1424/2004.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Muhassas, *Halil İbrahim Cifâl*, Dâru İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997.
- el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezari, *Sabhu'l-Eşâ fî Sanati'l-İnşâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.
- el-Kazvînî, Ebu'l-Me'âlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, Muhammed Abdu'l-Mün'im Hifâcî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, Tsz.
- Mahmud Yûsuf, Abdulkerim, *Uslûbu'l-İstifhâm fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu'l-Gazzâlî, Dımaşk, 1421/2000.
- el-Müeyyed-Billâh, Ebû İdrîs Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî, *et-Tirâzu li'Esrâri'l-Belağe ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İcâz*, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, 1423/2002.
- el-Mesîrî, Münîr Mahmud, *Delâletü't-Taktîm ve't-Te'hir fî'l-Kur'ân'i'l-Kerim*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2005/1426.
- el-Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habanneke, *el-Belâgatu'l-Arabiye*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1416/1996.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Kasım b. Abdullah Bedreddin, *el-Cinnî'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk.) Fahreddin Kâbâve-Muhammed Nedîm Fâdîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992.
- en-Nâsrî, Ahmed Matlub Ahmed, *Esâlibü'l-Belâga*, Vekâletü'l-Metbuât, Kuveyt, 1400/1980.
- en-Nuveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed, *Nihâyetü'l-Erib fî Fünuni'l-Edîb*, Dâru'l-Kutubi ve's-Sikâfeti'l-Kavmiye, Kahire, 1423/ 2002.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, (thk.) Yûsuf Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, 1420/1999.

- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, (thk.) Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1408/1988.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk.) Nâim Zerzur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1407/1987.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kurân*, (thk.) Ahmed Muhammed Şâkir, Müesestu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000.
- et-Taftâzanî, Mes'ûd b. Ömer, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, Mektebetu'l-Buşrâ, Pakistan, 1431/2010.
- ez-Zebidî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezak el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhir'l-Kâmus*, (thk.) Komisyon, Dâru'l-Hidâye, Lübnan, Tsz.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fî San'ati'l-İrâb*, (thk.) Ali Bu Melham, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1413/1993.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk.) Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâ-i Kutûbi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 1376/1957.

